

PUBLIKACIJOS

J. TIJŪNĖLYTĖ, B. GENZELIS

RETORIKOS IR FILOSOFIJOS PROFESORIUS Ž. LIAUKSMINAS

Žymią vietą Lietuvos kultūros istorijoje užima Žygimantas Liauksminas (1597—1670), vienas pirmųjų Vilniaus akademijos profesorių-lietuvių. Tačiau jo vaidmuo dar nepakankamai nušviestas. Kol kas yra paliesti tik kai kurie jo veiklos aspektai¹. Ž. Liauksmino vieta Lietuvos filosofijos istorijoje dar nenustatyta ir laukia detalesnės analizės². Nuodugnus jo pažūrų tyrinėjimas geriau atskleistų XVII a. vykusią idėjinę kovą, išsamiau parodytų to meto filosofijos mokslo lygį Lietuvoje.

Ž. Liauksminas gimė žemaičių bajorų šeimoje. Jo pasaulėžiūra formavosi aštrios politinės ir idėjinės kovos sąlygomis. Lietuva buvo ką tik susijungusi su Lenkija į vieną valstybę. „Tačiau Liublino unijai Lietuvos valstybė turėjo padaryti nuolaidų, dėl kurių nukentėjo jos suverenitetas. <...> Liublino unija negalėjo baigti Lietuvos valstybės istorijos ir kartą neužbaigė Lietuvos kovos dėl savo valstybės išlaikymo“³. Dalis bajorų priešinosi šiai unijai⁴. Labiausiai priešinga jai buvo žemaičių bajorija, kurią mažiausiai paveikė Lenkijos įtakos.

Tuo metu Lietuvos mokslo įstaigose įsitvirtino jėzuitai, plito scholastinė filosofija. Į Lietuvą toliau skverbėsi įvairios krikščioniškos koncepcijos. Ž. Liauksminas brendo kontrreformacijos sąlygomis. 1616 m. jis įstojo į jėzuitų ordiną ir tais pačiais metais tapo Vilniaus akademijos studentu. Čia studijavo humanitarinius mokslus. Baigęs akademią, trejus metus dėstė filosofiją ir retoriką, gilinosi į teologiją, moralės mokslus. Nuo 1641 m. Ž. Liauksminas skaitė filosofijos paskaitas Brunsburge. Vėliau dirbo Plocke, Polocke ir Nesvyžiuje, o apie 1651 m. jis buvo paskirtas Polocko kolegijos rektoriumi. 1657 m. Ž. Liauksminas sugrįžo atgal į Vilnių ir čia tapo akademijos vicerektoriumi. 1661 m. jis buvo perkeltas į Kražių kolegijos rektoriumi, o 1665 m. vėl grįžo į Vilnių. Čia iki pat savo mirties Ž. Liauksminas ėjo akademijos vicekanclerio pareigas.

Ž. Liauksminas buvo didelės erudicijos ir placių polėkių žmogus, kurio interesai buvo daug platesni už jėzuitų ordino interesus. Be filosofijos, retorikos, jis domėjosi įvairiomis to meto aktualijomis, graikų kalba rašė eilėraščius, o 1655 m. parašė graikų kalbos vadovėlį. Amžininkai Ž. Liauksminą apibūdina kaip nepaprastai kuklų žmogų tiek asmeniame, tiek ir visuomeniniame gyvenime. Jų teigimu, Ž. Liauksminas gerbė žemesnės kilmės studentus (vadinamus humiliores), visokeriopai jiems padėdavo. Vilniaus akademijoje jis specialiai suorganizavo choralinio giedojimo kursus, kad neturtingieji studentai giedo-

¹ J. Tijūnėlytė, Žygimantas Liauksminas ir jo literatūrinė veikla.—„Literatūra“, t. V, V., 1963, p. 85—93; V. Jurkštas, Pirmasis lietuvių muzikos teoretikas.—„Mokslas ir gyvenimas“, 1963, Nr. 5, p. 46; J. Jurginis, Renesansas ir humanizmas Lietuvoje, V., 1965, p. 264—265;

² Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto mokslinėje bibliotekoje saugomos šios Ž. Liauksmino knygos: *Ars et praxis musicae in usum studiosae juventutis in Collegiis societatis Iesu, Vilnae, 1693*; *Praxis oratoria sive praecepta artis rhetoricae, Brunnsbergae, 1648*; *Theologia... Vilnae, 1675*; *Panegyricus Vladislao IV, Regi Poloniae reduci ex bello Moschovitico anno 1634, Reimpressus anno 1746*. Be to, rankraštyne saugomi Ž. Liauksmino rankraščiai: *Tractatus De Deo Uno*; *Tractatus Theologicus De Jure et Justitia*.

³ B. Dundulis, Lietuvos užsienio politika XVI a., V., 1971, p. 272.

⁴ Žymiausi unijos priešai buvo Radvilos. Kai kurie netiesioginiai šaltiniai byloja, jog Ž. Liauksminas su jais palaikė ryšius (Žr.: J. Tijūnėlytė, Žygimantas Liauksminas, p. 87).

jimu galėtų užsidirbti sau pinigų mokslui⁵. Jiems Ž. Liaukšminas parašė netgi vadovėlių „Muzikos menas ir praktika“, kuris laikomas pirmuoju muzikos vadovėliu Lietuvoje⁶.

Ž. Liaukšminas, anot V. Jurkšto, „buvo pagarsėjęs Lietuvoje muzikas-kompozitorius, chorų organizatorius ir apskritai daug rūpinosi muzikos veikalais“⁷.

J. Lebedžio spėjimu, Ž. Liaukšminas galėjo daugiau ar mažiau prisidėti prie S. M. Slavocinskio giesmyno sudarymo⁸. Pirmasis ir bene svarbiausias jo darbas yra „Iškalbos praktika arba retorikos meno taisyklės“ (Praxis oratoria sive praecepta artis rhetoricae). Kai kurių šaltinių⁹ tvirtinimu, jis buvo išleistas 1618 m. Brunsburge. Tačiau ši data, matyt, klaidinga, nes tuo metu Ž. Liaukšminui tebuvo 21 metai. Vargu, ar jis tada galėjo parašyti tokį rimtą veikalą. Teksto analizė rodytu, kad jį parašė žmogus, dėstęs universitete ir turįs mokslo laipsnį bei didelį darbo patyrimą (pirmąjį mokslo — filosofijos daktaro — laipsnį Ž. Liaukšminas įsigijo Vilniaus akademijoje 1638 m., o 1618 m. jis tikriausiai buvo dar tik tos akademijos studentas). Greičiausiai šis darbas pirmą kartą buvo išleistas 1648 m.¹⁰ „Iškalbos praktika“ buvo išleista du kartus Lietuvoje ir 11 kartų užsienyje. Ji skirta oratoriaus kalbos analizei.

Ž. Liaukšmino darbe juntama stipri atgimimo epochos dvasia. Jis kritikuoja įsigalėjusį barokinį kalbos stilių, kelia gimtosios kalbos vartojimo svarbą, reikalauja vystyti mokslą ir meną pagal gamtos dėsnius. Mokslininko nuomone, visur turi vyrauti logika, blaivus protas ir nuoseklumas. Ž. Liaukšminas smerkia tuos, kurie užteršia kalbą svetimybėmis. „Ši yda,— rašo jis,— mūsų kalboje taip išsiskynio, kad dauguma žmonių mano, jog gražu į gimtąją kalbą įterpti daug lotyniškų žodžių“. „Tegu iš anksto žino tie, kurie be reikalo teršia savo kalbą svetimais žodžiais ir posakiais, kad tai yra labai didelė yda. Tegu visi žino, kad tokios kalbos šalininkai yra bešloviai, neišprusėliai ir netekę tikrojo skonio, nesuprantą, jog jie tokiu būdu aptemdo kalbą ir gadina jos įgimtą grožį ir žavesį“¹¹.

Ž. Liaukšmino darbe jaučiama tam tikra scholastinės argumentacijos kritika. Kaip žinia, scholastų disputai paprastai nukrypdydavo į sąvokų aiškinimus, loginių procedūrų tikslinimus. Mintys dažnai būdavo reiškiamos neaiškiai, painiai. Ir tai buvo neišvengiama, mat, kiekviena originalesnė mintis galėjo būti laikoma pavojinga (eretiška). Tada buvo svarbu įrodyti, kad skelbiamos išvados neprieštarauja kurio nors bažnyčios pripažinto autoriteto teiginiams. Ž. Liaukšminas savo veikaluose taip pat remiasi Aristotelio autoritetu, tačiau jis pastebi, kad scholastai labai skirtingai interpretuoja šį antikos mąstytoją, toli nukrypdami nuo jo idėjų. Aristotelis mokė polemikos metu mintis reikšti aiškiai, tiksliai, ko ypač vengė Ž. Liaukšmino amžininkai. Ž. Liaukšminas propaguoja Aristotelio, Cicerono, Kvintilijono iškalbos mokslo principus. Jis neliečia politinių „tamsaus“ mąstymo priežasčių, bet, nepaisant to, jo reikalavimas aiškiai ir tiksliai dėstyti savo mintis, paklusti protui žymiu mastu buvo pažangus. „Juk nesąmonė kalbėti su kuo nors, kas nenori arba negali tavęs suprasti“¹²,— rašė Ž. Liaukšminas. Jis smerkia vergišką dangstymąsi svetimomis mintimis ir frazėmis. Filosofo nuomone, tie kalbėtojai, kurie tik cituoja kitų ištraukas, sukelia klausytojų pasibaurėjimą. Juk tik tas kalba „sentencijomis“, kas kalba protingai, kas bendras tiesas pritaiko laikui, vietai, aplinkybėms ir žmonėms¹³.

Ž. Liaukšmino pedagoginė ir mokslinė veikla turėjo teigiamos reikšmės lietuvių dvasinės kultūros raidai. Jis daug prisidėjo prie iškalbos, mokslinių ginčų teorijos, mokslinio

⁵ N. Sotwell, *Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu, Romae, 1675*, p. 740; J. Brown, *Biblioteka pisarzów Asystencji polskiej Towarzystwa Jezua, Lwów, 1852—1855*, str. 1569.

⁶ Vilniuje išėjo dvi šios knygos laidos (1667 ir 1693 metais).

⁷ V. Jurkštas, *Pirmasis lietuvių muzikos teoretikas.—„Mokslas ir gyvenimas“*, 1963, Nr. 5, p. 46.

⁸ J. Lebedys, *Lituanistikos baruose*, t. I, V., 1972, p. 151.

⁹ N. Sotwell, *Bibliotheca Scriptorum*, p. 740; J. Brown, *Biblioteka pisarzów...*, str. 1569; F. Starczyński, *Obraz wiekų panowanie Zygmunta III*, cr. 2, Lwów, 1828, str. 268.

¹⁰ 1648 m. išleidimo data nurodoma ir „Mažojoje lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“ (t. 2, V., 1968, p. 349). Knygos išleidimo datos klausimu plačiau žr.: J. Tijūnelytė, *Zygmantas Liaukšminas*, p. 86—87.

¹¹ S. Lauxmin, *Praxis oratoria*, Francofurti, 1666, p. 141—142.

¹² S. Lauxmin, *Praxis oratoria*, p. 147.

¹³ Ten pat, p. 73.

mąstymo ir kalbos kultūros ugdymo. J. Lebedžio pastebėjimu, Ž. Liauksminas turėjo netiesioginės reikšmės ir lietuvių raštijai¹⁴. Jo filosofinis požiūris į pasaulį buvo gana ribotas. Ž. Liauksminas ištikimai laikėsi tuo metu įsitvirtinusios religinės pasaulėžiūros, jos suformuluotos pasaulio sampratos, nekėlė socialinių problemų, galvodamas, kad pasaulis yra teisingas, o visos ydos kyla iš to, kad žmonės nesilaiko katalikybės skelbiamų moralės normų.

Istoriškai mąstančiam tarybiniam skaitytojui pravartu susipažinti su šio žymaus Vilniaus akademijos profesoriaus kūryba. Į lietuvių kalbą iki šiol nebuvo išversta jokių Ž. Liauksmino darbų. Šiandien jie, atrodo, neturi tiesioginės mokslinės vertės: mokslas pažengė toli į priekį. Pateikiamas „iškalbos praktikos“ skyrelio vertimas mums įdomus istorine-pažintine prasme.